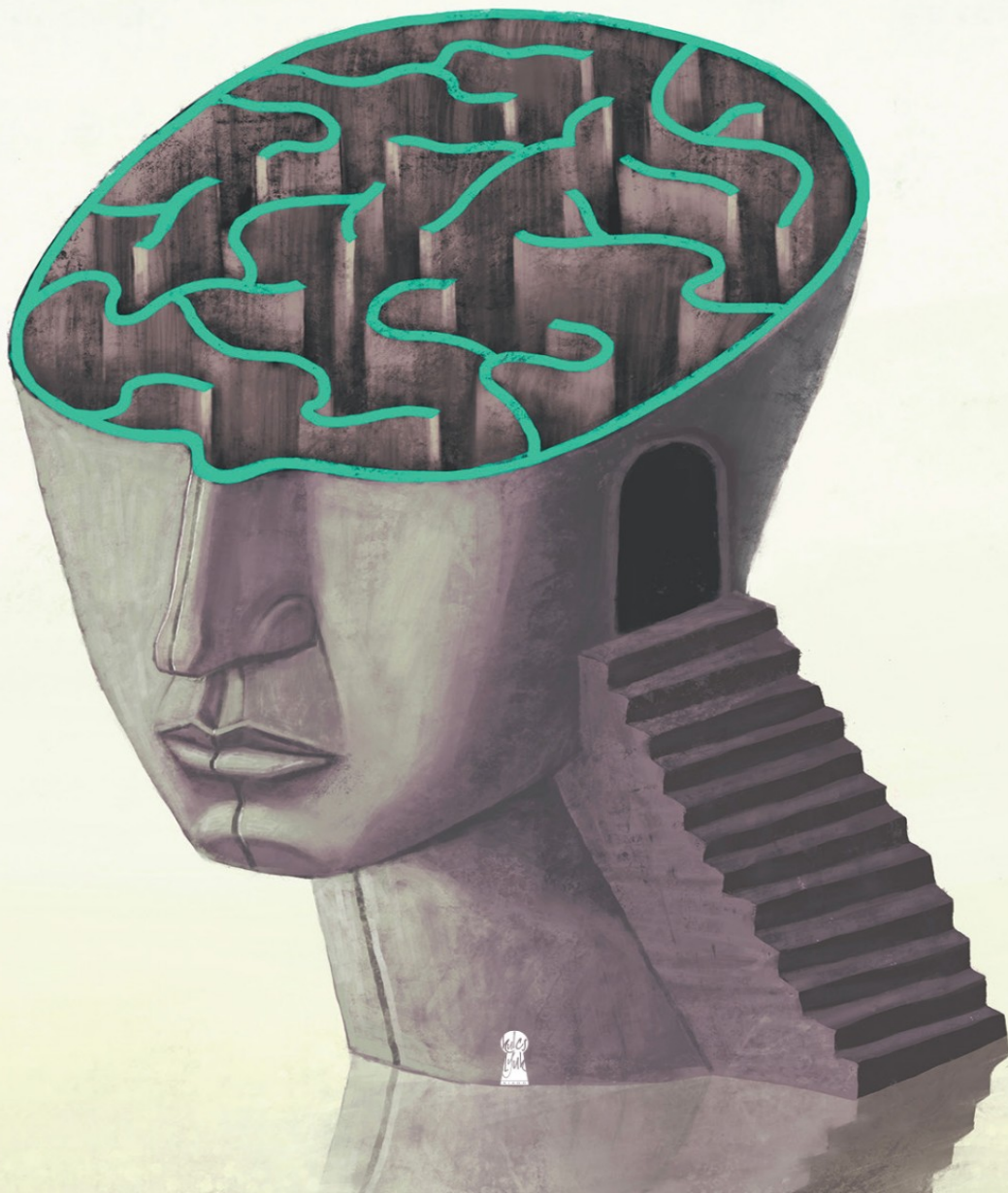

KEVIN DUTTON

PSZICHOPATÁK ELMÉJÉBEN

ÉLETLECKÉK SZENTEKTŐL,
KÉMEKTŐL ÉS BŰNÖZŐKTŐL

Kevin Dutton

Pszichopaták elméjében

Életleckék szentektől, kémektől és
bűnözőktől

A fordítás alapjául szolgáló mű

*Kevin Dutton: The Wisdom of Psychopaths Lessons in Life from Saints,
Spies and Serial Killers Copyright © Kevin Dutton, 2022
Hungarian translation © Sóskuthy György, 2022*

Szerkesztette: Gutman Bea Borítóterv: Kovács Tamás Hungarian edition ©
Kulcslyuk Kiadó, 2022

Minden jog fenntartva!

ISBN 978-615-6471-28-4

Felelős kiadó: Hasenfracz Péter www.kulcslyukkiado.hu

Köszönjük a vásárlást a szerző és a kiadó, valamint a terjesztő nevében is. Vásárlásával támogatta, hogy Magyarországon az elektronikus könyvkiadás fejlődni tudjon, a digitális kereskedelemben kapható könyvek választéka egyre szélesebb legyen. Köszönjük, és reméljük webáruházunkban hamarosan viszontlátjuk.

A könyv a kiadó írásbeli jóváhagyása nélkül sem egészében, sem részleteiben nem sokszorosítható vagy közölhető, sem írott, sem elektronikus sajtóban, beleértve mindennemű internetes közlést is.

A szerző megjegyzés

Jogi (és olykor személyes) okokból bizonyos, a könyvben szereplő személyek neveit és azonosításra alkalmas adatait megváltoztattam. Ez a fajta demográfiai álcázás azonban semmilyen tekintetben nem befolyásolja az említett személyek hangját – és nagy gondot fordítottam rá, hogy a találkozások és beszélgetéseket a lehető legpontosabban és leghitelesebben tolmácsoljam. Külön meg kell említenem, hogy a hangrögzítő eszközökre vonatkozó korlátozások miatt erre különösen ügyeltem a broadmoori beszámolónál, bár kénytelen voltam némi írói szabadságot alkalmazni annak érdekében, hogy megőrizzem a páciensek kilétének titkát, ugyanakkor hűen adjam vissza az ott élők jellemét és a velük folytatott beszélgetéseket.

*Az elme önmagában való, s képes a poklot mennyé,
a mennyet pedig pokollá tenni.*

JOHN MILTON: Elveszett paradicsom (1667)

ELŐSZÓ

Apám pszichopata volt. Kicsit furcsa érzés ez most, utólag kijelenteni – de az volt, ez nem vitás. Elbűvölő, rettenthetetlen és könyörtelen (de soha nem erőszakos). És nagyjából annyi lelkiismerettel rendelkezett, mint egy hűtőszekrény. Senkit sem ölt meg, de az biztos, hogy elintézett pár embert (ha nem is fizikailag).

Még szerencse, hogy nem csak a gének számítanak, nem igaz?

Apámnak ugyanakkor elképesztő tehetsége volt ahhoz, hogy mindig elérje, amit akart. Gyakran elég volt ehhez néhány lazán odavetett szó. Vagy egyetlen sokatmondó mozdulat. Az emberek néha azt mondták, hogy úgy is néz ki, mint Del Boy, a *Kötözni való bolondok* című vígjátéksorozat főhőse. Hasonlított is. Meg persze úgy is viselkedett (ő is állandóan seftelt).

A *Kötözni való bolondok* leginkább egy, a Dutton családról készült házi videóra hasonlított.

Emlékszem, egyszer segítettem apunak eladni egy szállítmány naplót a londoni East Enden lévő Petticoat piacon. Tízéves voltam, és ez egy tanítási napon történt. A szóban forgó naplók hibás darabok voltak, mert csak tizenegy hónap szerepelt bennük.

– Ezeket nem lehet eladni – mondtam –, mert nincs bennük január.

– Tudom – felelte –, ezért feledkeztem meg a születésnapodról.

– Különleges lehetőség, emberek, hogy szerezzenek egy tizenegy hónapos naplót! Vegyenek kettőt egy áráért, és a következő évben egy hónapot ingyen kapnak...

Vitték, mint a cukrot.

Mindig is az volt a véleményem, hogy apu személyisége ideális volt a modern élet szempontjából. Soha nem láttam pánikba esni vagy elveszíteni az önuralmát. Soha nem láttam, hogy bármi miatt idegeskedett volna. Pedig lett volna rá oka bőven – nekem elhihetik.

– Azt mondják, az emberben túlélési mechanizmusként¹ alakult ki a félelem – magyarázta nekem egyszer. – Csakhogy manapság nemigen látsz kardfogú tigriseket bőklászni a belvárosban, nem igaz, fiú?

Igaza volt, soha nem láttam egyet sem. Kígyóból talán akadt néhány, de róluk úgyis tudta mindenki, hogy kicsodák.

Gyerekkoromban sokáig úgy gondoltam, hogy apu e bölcsessége is csak egyike a piacon alkalmazott vevőcsábító szövegeinek. Ma itt van, holnapra nyoma sincs. Egy kicsit olyanformán – és ez elég vicces –, mint az általa eladott vackok jó része. De most, évekkkel később rá kellett jönnöm, hogy mélységes biológiai igazság rejtőzött a dörzsölt vén gazfickó szavaiban. Ami azt illeti, kísérteties pontossággal látta előre a modern evolúciópszichológusok álláspontját. Bennünk, emberekből a jelek szerint valóban a ragadozók elleni túlélési mechanizmusként alakult ki a félelmi reakció. Azok a majmok például, amelyeknél valami okból károsodik az amygdala, vagyis az agy érzelmi telefonközpontja, hihetetlenül ostoba dolgokra képesek. Például meg akarják fogni a kobrákat.

Csak hogy most, évmilliókkal később, egy olyan világban, ahol nem leselkednek vadállatok minden utcasarkon, ez a félelmi rendszer túlérzékeny lehet – mint az ideges autóvezető, aki folyton a fékpedál fölött tartja a lábát –, s a valójában nem is létező veszélyekre reagálva illogikus és irracionális cselekvésekre készíti bennünket.

„A pleisztocén korban nem voltak részvények² – mutat rá George Lowenstein, a Carnegie Mellon Egyetem közgazdaságtan- és pszichológiaprofesszora. – Az emberi lények betegesen kockázatkerülők. Az érzelmeinket működtető mechanizmusok jelentős részéről nem állíthatjuk, hogy jól alkalmazkodtak a modern élethez.”

Nekem jobban tetszik, ahogy apu gondolta.

Talán mondani sem kell, hogy a napjaink emberének betegesen kockázatkerülő természetére vonatkozó megfigyelés nem jelenti azt, hogy mindig így is volt. Sőt, még azt is kijelenthetjük, hogy közülünk azoknak, akik klinikai mértékben kockázatkerülők – például a krónikus szorongásban szenvedők –, túl sok jutott egy jó dologból. Az őseink idejében tanúsított hiperéberség a fenyegetésekre döntő fontosságú lehetett a ragadozók elleni harcban, és e tekintetben a szorongás kétségtelenül lényeges alkalmazkodási előny lehetett – állítják az evolúcióbiológusok. Minél

érzékenyebb volt valaki a bozótból érkező zörejekre, annál nagyobb eséllyel tartotta életben önmagát, a családját és csoportja tagjait. Sőt, a szorongó egyének még ma is jobban érzékelik a veszélyeket, mint mi, többiek³: Ha a számítógép képernyőjén mutatott vidám vagy semleges arcok közé becsempésznek egy dühöset is, a szorongó emberek gyorsabban kiszúrják azt, mint nem szorongó társaik – ez egyáltalán nem haszontalan képesség, ha mondjuk az ember éjszaka, egyedül, ismeretlen környéken bolyong (ilyenkor a szorongásosság néha kifejezetten hasznos tud lenni).

Az elképzelés, hogy a szellemi rendellenességek olykor jól jönnek, vagy akár egészen rendkívüli és döbbenetes előnyökkel járnak – amellet persze, hogy rendkívül sok szenvedést okoznak a pácienseknek –, egyáltalán nem újdonság. Arisztotelész már 2400 éve is megállapította: „Soha nem volt lángelme egy cseppnyi örület nélkül.” A „zsenialitás” és „őrültség” közötti összefüggést a legtöbb ember számára valószínűleg az olyan mozisikerek tették nyilvánvalóvá (az autizmusra, illetve a skizofréniára vonatkozóan), mint az *Esőember* vagy az *Egy csodálatos elme*. Oliver Sacks pszichiáter *A férfi, aki kalapnak nézte a feleségét* című könyvében⁴ leírja egy híres találkozását „az ikrekkel”. Az akkor huszonhat éves, súlyosan autisztikus John és Michael egy intézetben élt. Amikor egy doboz gyufa véletlenül a padlóra borult, egyszerre kiáltottak fel: – 111! – Sacks összeszedte a gyufákat, és megszámolta őket...

Hasonlóképpen a ragyogó, de „meggyötört elméjű” művész közismert sztereotípiája sem alaptalan. A festő Vincent van Gogh, a táncos Vaclav Nyizinszkij vagy a „játékelmélet” (erről később még bővebben is lesz szó) atyja, John Nash mind pszichotikusak voltak. Véletlen lenne? Aligha, véli Kéri Szabolcs, a budapesti Semmelweis Egyetem kutatója, aki a jelek szerint olyan genetikai polimorfizmusra bukkant, amely egyszerre függ össze a skizofréniával és a kreativitással. Kéri azt találta, hogy akiknél a neuregulin 1 nevű gén mindkét példányán jelen van egy bizonyos, egyetlen DNS-bázis-különbséggel jellemzett variáció, amelyről már korábban megállapították, hogy összefügg a pszichózissal – valamint a rossz memóriával és a bírálatokkal szembeni érzékenységgel –, azok általában lényegesen jobb eredményeket érnek el a kreativitást mérő tesztekben, mint a génváltozatot nem vagy csak egy példányban

hordozók⁵. De átlagosan még a génváltozat egy példányával rendelkezők is kreatívabbak az azt nem hordozóknál.

Sőt, még a depresszióknak is vannak előnyei. Friss kutatások alapján úgy tűnik, a csüggedés segít a gondolkozásban, s szerepe van a fokozottabb figyelmességben és a jobb problémamegoldó képességben is. Joe Forgas, az Új-dél-walesi Egyetem pszichológiai professzora egy ötletes kísérlettel vizsgálta ezt: különféle apróságokat – játék katonákat, kisautókat, műanyag állatkákat – helyezett el egy kis sydney-i írószobolt pénztára közelében. A kifelé tartó vevőket aztán arra kérte, hogy sorolják fel az összes tárgyat, amelyekre emlékeznek. De ez még nem volt minden. Amikor borult és esős idő volt, Forgas kérésére Verdi *Requiem*-je szólt a boltban elhelyezett hangszórókból. A derűs napokon viszont a vevők Gilbert és Sullivan sokkal könnyedebb zenéit hallhatták.

Az eredmények teljesen egyértelműek voltak. A „rosszkedvű” vevők csaknem négyszer annyi vicik-vacakra emlékeztek. Az eső elszomorította őket, és szomorúságukban jobban odafigyeltek⁶.

A történet tanulsága? Ha szép az idő, mindig számolja meg a visszajárót!

Ha alaposabban körülnézünk a rendellenességekkel járó előnyök között, ahol minden rosszban van valami jó, akkor rájövünk: az elme mindig szolgál valami vigasztalással. Nehéz olyan állapotot találni, amely ne lenne valamilyen tekintetben kifizetődő. Rögeszmés-kényszeres zavarban szenved? Soha nem fogja égvé felejtetni a gázt. Paranoiás? Soha nem kerül nehéz helyzetbe az apró betűs rész miatt. Sőt, a félelem és a szomorúság – a szorongás és a depresszió – azon öt alapvető érzelem^{1*} közé tartozik, amelyek egyetemesen, minden kultúrában kifejlődtek az evolúció során, és amelyeket így gyakorlatilag valamennyien megtapasztalunk életünk folyamán. Ámde van egy csoport, akik kivételt alkotnak e szabály alól, mivel a kettő közül egyiket sem élik át, még a legnehezebb és leginkább embert próbáló körülmények között sem. Ők a pszichopaták. Egy pszichopata fickó akkor sem aggódna, ha égvé felejtette volna a gázt⁷. Na, de mi ebben a jó?!

Tegyük fel ezt a kérdést egy pszichopátának, és az esetek nagyobb részében ő úgy fog ránk nézni, mintha mi lennénk az őrültek. A pszichopata számára ugyanis nem létezik rossz, csakis jó. Azt hihetnénk, hogy a gonosz megjegyzés, miszerint az év nem tizenegy, hanem tizenkét hónapból áll, pokolian megnehezítette a naplók eladását. De nem az apám számára! Éppen ellenkezőleg, ő azt látta meg benne, amivel el lehet adni az árut.

Természetesen nem ő az egyetlen. És, mondhatnák egyesek, nem is olyan őrült. Kutatásaim során elég sok pszichopátával találkoztam, az élet legkülönbözőbb területeiről – és itt szeretném jelezni, hogy nem csak a családomon belül. Való igaz, hogy zárt helyen volt dolgom jó néhány Hannibal Lecterrel és Ted Bundyval^{2**} is: könyörtelen, lelkiismeret nélküli, elvetemült bűnözőkkel, akiket bárhol felvonnának egy pszichopataklubba, és még csak be sem kellene jelentkezniük előre – elegendő a megjelenés. Ugyanakkor olyan pszichopátákat is megismertem, akik korántsem igyekeznek belülről tönkretenni a társadalmat, hanem magabiztos fellépésükkel és hideg, pontos döntéshozatallal inkább védelmezik és gazdagítják: orvosok, katonák, kémek, vállalkozók... merjem-e leírni, akár ügyvédek is.

„Ne válj túl önteltté, bármilyen jó is vagy! Ne hagyd, hogy lássák, mire készülsz! – tanácsolta Al Pacino egy nagy jogi cég fejeként *Az ördög ügyvédje* című filmben. – Ez a trükk, barátom, mutasd magad kicsinek! Legyél te a tahó. A nyomorék. Az agyalágyult. A leprás. A torzszülött. Nézz rám, engem az első naptól fogva alábecsültek.” Pacino az ördögöt játszotta, és – talán nem is meglepő módon – fején találta a szöveget. Ha van egy, a pszichopátákra jellemző közös tulajdonság, az az a nagyszerűen fejlett képességük, hogy teljesen normálisnak tudják mutatni magukat, miközben az álarc – a kegyetlen és zseniális álarc – mögött egy könyörtelen és jéghideg ragadozó mélyhűtött szíve dobog.

Egy fiatal és roppant sikeres ügyvéd így beszélt erről elegáns tetőtéri lakása Temzére néző erkélyén:

– Valahol mélyen bennem egy sorozatgyilkos lapul, de állandóan szórakoztatom kokainnal, Forma-1-gyel, alkalmi szexszel és a tanúknak feltett sziporkázó keresztkérdésekkel.

Lassan, óvatosan távolabb húzódtam az erkély szélétől.

Az ifjú ügyvéddel való magaslati találkozás (később egyébként ő vitt vissza a szállodámba a folyón, saját nagy teljesítményű motorcsónakjával) segít szemléltetni egy, a pszichopátákra vonatkozó elméletemet: e szerint azért találjuk őket ennyire lenyűgözőnek, mert lenyűgöznek bennünket az illúziók, azok a dolgok, amelyek látszólag normálisak, ám alaposabb vizsgálattal kiderül, hogy sok mindennek nevezhetők, csak normálisnak nem. Az *Amyciaea lineatipes* egy pókfaj, amely külsőre a megszólalásig hasonlít a fő zsákmányát jelentő hangyákra. Áldozatai csak akkor jönnek rá, hogy mégsem olyan jók mások jellemének a megítélésében, amikor már túl késő. Interjúalanyaim közt sokan vannak, akik pontosan tudják, milyen érzés ez. És higgyék el nekem, ők a szerencsések.

Nézzék meg az alábbi képet! Hány focilabdát látnak? Hatot? Nézzék meg jobban! Még mindig hatot?

Ilyenek a pszichopáták is. Látszólag megnyerőek, elbűvölő a viselkedésük, miközben a karizmájuk és tökéletes pszichológiai álcázásuk elleplezi előlünk valódi mivoltukat: a bennük megbúvó, az orrunk előtt lévő rendellenességet. Részegítő, hipnotikus lényük túlságosan leköti a figyelmünket.

Ámde a pszichopátia, amint arra már az ördög és nem éppen visszafogott londoni védenca is utalt már, hasznos is lehet a számunkra. Már ha nincs belőle túl sok. A szorongáshoz, a

depresszióhoz és még jó néhány más pszichológiai rendellenességhez hasonlóan olykor az alkalmazkodást segítő hatású lehet a pszichopátiának. A pszichopátáknak, amint azt látni fogjuk, van egy sor olyan tulajdonságuk – kezdetnek elég a személyes vonzerőt és a zseniális álcázást említeni –, amelyek, ha már megtanulják hasznosítani és kordában tartani őket, jelentős előnyökkel járhatnak nemcsak a munkahelyen, hanem általában a mindennapi életben is. A pszichopátia olyan, mint a napfény. Ha valaki túl nagy adagnak van kitéve belőle, az felgyorsíthatja a szörnyű, groteszk, rákos vég eljövételét. De aki rendszeresen érintkezik vele ellenőrzött módon és optimális mennyiségben, az a közérzetében és az életminőségében is igen kedvező hatásúnak találhatja.

A következő oldalakon részletesen is megvizsgáljuk ezeket a tulajdonságokat. Ha megtanuljuk, hogyan építsük be őket saját pszichológiai készségeink közé, az látványos változásokat hozhat az életünkben. Természetesen eszem ágában sincs a pszichopáták tetteit dicsőíteni – legalábbis nem a diszfunkcionális pszichopátákét. Az olyan lenne, mintha a kognitív képességeken eluralkodó melanómát – a rák rosszindulatú mesterkedéseit a személyiséggel – magasztalnám. Vannak azonban arra vonatkozó bizonyítékok, hogy a pszichopátia, legalábbis kis adagban olyan, mint az egészségesen leburnult személyiség. Ez pedig egészen meglepő előnyökkel járhat.

Néhányat közülük személyesen is megtapasztaltam. Ahogy teltek az évek és visszavonult a piaci árusítástól, az égiek nem voltak kegyesek apuhoz. (Pedig nem volt válogató: háromkerekű járgánya rakterében a Buddha-szobroktól kezdve a Mohamed-tanításokon és Szent Szív-képeken át a Szűz Mária-figurákig sok minden megfordult.) Parkinson-kór támadta meg, amelynek következtében az árukkal teli táskáját tíz másodperc alatt összepakolni képes fickóból – ez a képesség meglepően gyakran bizonyult hasznosnak – ijesztő gyorsasággal változott át olyasvalakivé, aki nem is tudott állni, ha két oldalról nem tartotta két ápoló. „A régi szép időkben a zsaruk csinálták ezt”, mondogatta.

Legnagyobb pillanata azonban kétségtelenül a halála után érkezett el – pontosabban, én csak ekkor szereztem róla tudomást. Egy este, nem sokkal a temetés után éppen a holmijait néztem át, és

az egyik fiókban egy vaskos, kézzel teleírt füzetre bukkantam. A benne lévő jegyzeteket a különböző gondozók írták, akik apura felügyeltek az utolsó néhány hónapban (noha gyakorlatilag mindenki az ellenkezőjét javasolta, sikerült végig otthon maradnia), és úgy vélem, egyfajta „gondozási naplót” alkottak.

Emlékszem, az első dolog, ami feltűnt, az a bejegyzések takarossága és aprólékossága volt. A félreismerhetetlenül női kéztől származó, egyszerű fekete vagy kék tintával rajzolt betűk érzékeny sorakoztak egymás után, és alig akadt közöttük olyan, amelyik ne lett volna tökéletesen megformázva. De minél többet olvastam, annál világosabbá vált számomra, mennyire egyhangúak lehetnek apu utolsó földi hónapjai; milyen ismétlődő és könnyörtelenül sivár lehetett számára az az utolsó időszak, az az utolsó műszak az élet piaci standján. Nem mintha bármikor is ezt a benyomást keltette volna bennem, amikor meglátogattam. Lehet, hogy a Parkinson-kór hasznavehetetlenné tette a karját és a lábát, de a szellemét nem törte meg.

Ettől függetlenül a helyzet teljesen egyértelmű volt:

„7:30-kor felkeltettem Mr. Duttont.”

„Megborotváltam Mr. Duttont.”

„Uborkás szendvicset készítettem Mr. Duttonnak.”

„Vittem Mr. Duttonnak egy csésze teát.”

És így tovább, a végtelenségig.

Elég hamar unalmassá vált a szöveg, és ahogy az ember ilyenkor tenni szokott, elkezdtem gyorsan végigpörgetni a lapokat. Aztán megakadt a szemem valamin. Az egyik oldal közepén reszketeg, girbegurba, szaggatott vonalakkal, jókora nagybetűkkel felírva a következő állt: „MR. BUTTON A FOLYOSÓN CIGÁNYKEREKEZETT.” Néhány oldallal később pedig ezt találtam: „MR. DUTTON SZTRIPTÍZT ADOTT ELŐ AZ ERKÉLYEN.”

Valami azt súgta, hogy apu csak kitalálta ezt. De várjunk csak, hiszen itt apuról volt szó – ugyan miért kételkednék az egész életében rá jellemző tulajdonságaiban?

Különben is, megváltoztak a játékszabályok. Az olcsó kacatok egy nagyobb, magasabb rendű igazságot takartak: egy olyan ember történetét, akinek a lelke állandóan tűz alatt volt, akinek szinapszisai és agyi áramkörei reménytelenül nagy túlerővel álltak szemben. Egy

olyan emberét, aki mindennek ellenére, látva a leosztott lapokat, és tudva, hogy a játszmának gyakorlatilag vége, még az utolsó pillanatban is az elfojthatatlan tiszteletlenség golyózaporával viszonzta az élet rá zúduló tüzét.

A cigánykerekezés és a sztriptíz bárhol és bármikor jobb a borotválásnál és az uborkás szendvicsnél.

Még akkor is, ha nem igaz.

Oké, jól gondolta, tényleg hat labda van a képen. De nézze csak meg jobban a pasas kezeit – nem tűnik fel semmi?

I

A SKORPIÓ FELSZÁLL

A nagyság és a jóság csak ritkán találkozik egy emberben.
WINSTON CHURCHILL

Egy skorpió és egy béka üdögélnek a folyóparton. Mindkettejüknek át kellene jutni a túloldalra.

– Üdv, Béka úr! – szól a skorpió a nád közül. – Lenne olyan kedves, hogy átvisz a hátán a túlpartra? Fontos dolgom lenne ott, de ilyen erős sodrásban nem tudok úszni.

A béka azonnal gyanút fog.

– Nos, Skorpió úr – feleli –, megértem én, hogy fontos dolga van a túlparton. De kérem, gondolja csak át a kérését! Ön egy skorpió, hatalmas fullánkkal a farka végén. Ha a hátamra engedem, a természetéből adódóan bármikor megszúrhat.

A skorpió már számított a béka ellenvetésére, ezért így felel:

– Kedves Béka úr, a fenntartásai tökéletesen érthetőek. De az is nyilvánvaló, hogy nem érdekem megszúrni önt, hiszen tényleg át kellene jutnom a folyó másik partjára. A szavamat adom, hogy nem esik bántódása.

A béka vonakodva bár, de belátja, hogy van abban valami, amit a skorpió mond, így aztán engedi, hogy a nagydumás ízeltlábú a hátára másszon. Miután a skorpió elhelyezkedett, a béka, minden további nélkül, a vízbe ugrik.

Eleinte nincs semmi gond, minden a terv szerint megy. De amikor félúton járnak, a béka hirtelen éles fájdalmat érez a hátában, és a szeme sarkából látja, ahogy a skorpió kihúzza testéből a fullánkját. Gyilkos zsibbadás kezd szétáradni a tagjaiban.

– Maga ostoba! – brekegi a béka. – Azt mondta, dolga van a túlparton, de most mindkettőnknek vége!

A skorpió megvonja képzeletbeli vállát, és vidám táncmozdulatokat tesz a fuldokló béka hátán.

– De Béka úr – veti oda könnyedén –, hiszen maga mondta: skorpió vagyok, és a természetemből adódik, hogy megszúrjam.

Ezzel a skorpió és a béka is eltűnnek a zavaros, iszapos vízben.

Egyiküket sem látják soha többé.

TANULSÁG

A tárgyalása alatt, 1980-ban John Wayne Gacy nagy sóhajtással kijelentette, hogy valójában csak egy dologban bűnös: „engedély nélküli temető működtetésében”.

De micsoda temető volt az! Gacy 1972 és 1978 között legalább harminchárom fiút és fiatalembert (az átlagéletkoruk tizennyolc év volt) erőszakolt és gyilkolt meg, aztán tetemüket a háza padlózata alá rejtette. Egyik áldozata, Robert Donnelly túlélte Gacy ténykedését, de fogvatartója olyan könyörtelenül megkínozta, hogy megpróbáltatásai során többször is így könyörgött Gacynek: „essünk már túl rajta”, azaz ölje meg.

Gacy ezen szemmel láthatóan jól szórakozott.

– Majd arra is sort kerítünk – felelte.

Volt alkalmam a kezemben tartani John Wayne Gacy agyát. Miután 1994-ben méreginjekcióval kivégezték, Helen Morrison – aki a tárgyaláson a védelem egyik tanúja volt, s akit a világ egyik legkiválóbb sorozatgyilkos-szakértőjeként tartanak számon – segített az egyik chicagói kórházban végzett boncolásban, majd egy kis üvegedénybe helyezte Gacy agyát, és azt Buickja utasülésére téve hazament. Ki akarta deríteni, van-e benne valamiféle rendellenesség – sérülés, daganat vagy betegség –, ami megkülönbözteti a normális emberek agyától.

A vizsgálatok semmi szokatlant nem találtak.

Néhány évvel később, Morrison chicagói irodájában, egy kávé mellett volt lehetőségem beszélgetni vele arról, mit is jelent, amit talált. Vagyis mit jelent... a semmi.

– Ebből az következik – kérdeztem –, hogy valahol legbelül alapvetően mind pszichopáták vagyunk? Hogy mindannyiunkban megvan a hajlam az erőszaktevésre, a gyilkolásra és a kínzásra? Ha nincs különbség az én agyam és John Wayne Gacy agya között, akkor pontosan mitől is vagyunk mások?

Morrison egy kicsit a gondolataiba mélyedt, aztán az idegtudomány egyik legalapvetőbb igazságával kezdte válaszát.

– A halott agy nagyon más, mint az élő – mondta. – Könnyen lehet, hogy ránézésre az egyik agy nagyon hasonlít a másikhoz, pedig egészen másként működnek. Az számít, ami akkor történik, amikor még ég a villany, és nem az, ami a lekapcsolás után látható. Gacy annyira szélsőséges eset volt, hogy arra gondoltam, talán valami más is közrejátszhatott a viselkedésében – talán egy agyi sérülés vagy károsodás, vagy valamiféle rendellenesség. De nem találtam semmi ilyet. Az agya teljesen normális volt, ami jól szemlélteti, mennyire összetett és kiismerhetetlen tud lenni ez a szerv, s mennyire nehezen engedi kifürkészni a titkait. Vagy hogy miként képesek a neveltetés vagy más, véletlenszerű hatások olyan, igen csekély változásokat előidézni belső szerkezetében és kémiájában, amelyek később döbbenetes mértékű rendellenességeket okoznak a viselkedésben.

A villany és a döbbenetes rendellenességek említése eszembe juttatott egy pletykát, amelyet régebben hallottam Robert Hare-ről, a Columbia Egyetem pszichológiaprofesszoráról és a világ egyik legelismertebb, pszichopátákkal foglalkozó szakemberéről. Hare még az 1990-es években benyújtott egy cikket az egyik tudományos folyóirathoz⁸, amely egyebek közt úgynevezett lexikális döntési feladatokat végző pszichopáták és nem pszichopáták agyáról készült EEG-felvételeket is tartalmazott. Hare és szerzőtársai betűsorokat mutattak az alanyoknak, akiknek a lehető leggyorsabban el kellett dönteniük, hogy az adott betűsor értelmes szó-e vagy sem.

Egészen elképesztő felfedezést tettek. Míg az egészséges alanyok gyorsabban azonosították az olyan, érzelmi töltéssel is rendelkező szavakat, mint a „r-á-k” vagy a „gy-i-l-k-o-s”, a semleges szavaknál, mint az „a-b-l-a-k” vagy „k-a-n-á-l”, a pszichopátáknál ez nem volt kimutatható. Az ő számukra az érzelem lényegtelen volt.

A folyóirat azonban visszadobta a cikket. Mint kiderült, nem a következtetései miatt, hanem valami még különösebb okból. A bemutatott EEG-görbék némelyike, vélte a cikket elbírálók némelyike, túl rendellenes ahhoz, hogy egészséges emberektől származzon.

A Morrisonnal Chicagóban a pszichopata elme titkairól és rejtélyeiről folytatott beszélgetés – és általában az idegi rendszerek kiismerhetetlenségének témája – felcsigázta az érdeklődésemet, ezért felkerestem Hare-t is Vancouverben.

– Igaz a szóbeszéd? – kérdeztem. – Tényleg visszautasították a cikket? És ha igen, miről volt szó tulajdonképpen?

Mint kiderült, elég sok mindenről.

– Négy különböző agyhullámtípus létezik – magyarázta. – A béta-hullámok a teljes éberség állapotára jellemzőek, aztán ott vannak az alfa- és a téta-hullámok, valamint a mélyalvás alatt észlelhető delta-hullámok. E hullámok az agy különböző időszakokban kimutatható változó aktivitását tükrözik. A lakosság egészséges tagjainál a téta-hullámok álmos vagy meditatív állapotban, illetve az alvás alatt észlelhetőek. A pszichopatáknál azonban a normál ébrenlét alatt is jelen vannak, sőt, még izgalmi állapotban is előfordulhatnak...

– A pszichopaták számára a nyelv nem mélyebb a szavaknál. Nincs mögötte érzelmi színezet. A pszichopata is mondhatja például, hogy „Szeretlek”, de ez valójában semmivel sem jelent többet a számára, mint ha azt mondaná: „Kérek egy csésze kávé...” Ez az egyik ok, amiért a pszichopaták a szélsőségesen veszélyes helyzetekben is olyan hűvösek, nyugodtak és összeszedettek tudnak maradni, amiért annyira fontos szerepe van tetteikben a jutalmazásnak, és amiért annyira készek kockázatot vállalni. Agyuk szó szerint kevésbé van „bekapcsolt” állapotban, mint nekünk, többieknek.

Eszembe jutott Gacy, és az, amit Morrisontól hallottam.

A látszólag teljesen normális férfi (Gacy közösségének oszlopos tagja volt, s egy alkalommal még az akkori first ladyvel, Rosalynn Carterrel közös fotó is készült róla) elbűvölő sármosság köntösével álcázta a benne rejlő skorpiót.

Valójában azonban a természetéből adódóan bármikor készen állt szűrni – még az elmerülés előtti pillanatban is.

– Nyaljátok ki! – mondta, mielőtt belépett a kivégzőkamrába.

SZAVAKKAL A TETTEKRŐL

A harmincöt éves Fabrizio Rossi korábban ablaktisztítóként kereste kenyerét, de aztán gyilkos hajlama túl erőssé vált. Így aztán ma, ha hiszik, ha nem, ebből él.

Egy kellemes tavaszi délelőttön, miközben egymás mellett állunk és feszengve nézelődünk John Wayne Gacy hálósobájában, megkérdezem tőle, hogy mi ez az egész. Mit találunk mi ennyire ellenállhatatlannak a pszichopátákban? Miért izgatnak ennyire bennünket?

Egészen biztos, hogy nem először hallja a kérdést.

– Szerintem a pszichopátákkal kapcsolatban az a tény a legfontosabb – mondja Rossi –, hogy egyfelől annyira normálisak és annyira hasonlítanak hozzánk, másfelől viszont annyira különbözőek. Úgy értem, Gacy néha bohócnak öltözött és gyerekzsúrokon lépett fel... Ez a pláne a pszichopátákban. Külsőleg teljesen hétköznapiak látszanak, de ha megkapargatjuk a felszínt, vagy mondjuk, a padló alá nézünk, soha nem tudhatjuk, mit fogunk ott találni.

No, persze ez nem Gacy igazi hálósobája, csupán egy másolat – kiállítási tárgy a világ minden bizonnyal egyik leghátborzongatóbb múzeumában: a firenzei Sorozatgyilkos-múzeumban (*Museo dei serial killer e della pena di morte*). A gyűjtemény a Via Cavouron működik, ebben a dómtól nem messze lévő, szemmel láthatóan gazdag mellékutcában.

Fabrizio Rossi a múzeum vezetője.

Az intézmény jövedelmező vállalkozás – és miért is ne lenne az? Aki az ilyesmit szereti, az minden fontosabb sorozatgyilkost megtalál itt, Hasfelmetsző Jacktől Jeffrey Dahmerig és Charles Mansontól Ted Bundyig.

Bundy egyébként érdekes eset, jegyzem meg. Olyasvalaki, aki megmutatja számunkra a pszichopáták rejtett képességeit. Halovány, ám izgalmas utalás arra a lehetőségre, hogy ha elég alaposan körülnézünk a padló alatt, akkor ott nem csak sötét titkokra bukkanhatunk.

Rossi ezen finoman szólva is meglepődik.

– De hiszen Bundy a történelem egyik leghírhedtebb sorozatgyilkosa – mondja. – Ő a múzeum egyik fő attrakciója. Lehet egy ilyen emberrel kapcsolatban a sötét titkokon kívül másról is beszélni?

Igen, lehet. 2009-ben, húsz évvel Bundy Floridai Állami Börtönben végrehajtott kivégzése után (azokban a percekben, amikor a villamosszékhez kísérték, a helyi rádióállomások arra kérték hallgatóikat, kapcsolják ki háztartási készülékeiket, hogy a lehető legtöbb áram álljon rendelkezésre) Angela Book pszichológus és a kanadai Brock Egyetemen dolgozó munkatársai elhatározták, hogy szaván fogják a hidegvérű amerikai sorozatgyilkost. Kihallgatása során az 1970-es évek közepén négy esztendő alatt harmincöt nővel végző Bundy a maga kisfiús, nagyon is amerikai mosolyával jegyezte meg, hogy pusztán járás alapján is meg tudta ítélni, ki lenne „jó” áldozat.

– Én vagyok a legkőszívűbb rohadék, akivel valaha találkozni fognak – jelentette ki Bundy, és ezt eddig mindenki a valóságnak megfelelő megállapításnak találta. De lehetséges-e, merült fel Bookban a kérdés, hogy ő egyben az egyik legokosabb is?

Ennek kiderítése érdekében elvégzett egy egyszerű kísérletet⁹. Először is, negyvenhét egyetemista fiatalemberrel kitöltette a Pszichopátia Önteszt című kérdőívet¹⁰, amelyet arra fejlesztettek ki, hogy az általános lakosság – tehát nem a kórházi páciensek vagy a rabok – körében értékelje a pszichopatatulajdonságokat. Az eredmények alapján két csoportba – magas és alacsony pontszámúak – sorolta őket. Ezután videofelvételt készített tizenkét újabb önkéntesről, miközben azok egy folyosón haladtak egy helyiség felé, ahol szabványos demográfiai kérdőívek vártak rájuk. A kérdések között az alábbi kettő is szerepelt: (1) Volt-e áldozat valaha is az életében (igen vagy nem)? (2) Ha igen, hány olyan eset volt, amikor áldozattá vált?

Végül lejátszotta a tizenkét rövid videofelvételt az eredeti negyvenhét résztvevőnek, és arra kérte őket, értékeljék egy tízes skálán, mekkora esélye van az egyes alanyoknak arra, hogy megtámadják és kirabolják őket.

A kísérlet alapfelgondolása egyszerű volt: ha Bundy állítása megalapozott és tényleg képes volt megérezni az áldozatok

gyengeségét pusztán a járásuk alapján, akkor Book feltételezése szerint a Pszichopátia Öntesztben magas pontszámot érteknek jobban rá kellett érezniük az alanyok sebezhetőségére, mint alacsony pontszámú társaiknak.

Az eredmények pontosan ezt mutatták. Sőt, amikor Book megismételte a kísérletet egy maximális biztonságú börtön klinikailag diagnosztizált pszichopata foglyaival, valami mást is észrevett¹¹. Lehet, hogy az első kísérlet „pszichopata” diákjai jól azonosították a gyengeséget, de a klinikai pszichopáták még eredményesebbek voltak, ráadásul egyértelműen kijelentették: abból következtek, ahogy az emberek jártak. Bundyhoz hasonlóan pontosan tudták, mit kell keresni.

SZEMMEL ELEMZŐK

Angela Book eredményei nem pusztán a véletlennek köszönhetőek. Tanulmánya csak egy volt azok között az utóbbi években megjelenő egyre több kutatási eredményből, amelyek új, összetettebb képet festenek a pszichopatákról – olyan képet, amelyen nem csak a bombasztikus újságcímek és vérfagyasztó hollywoodi filmek vetette sötét árnyak láthatók. Olyan újság ez, amit nem könnyű megemészteni. Itt, Firenze e gyilkosoktól hemzsegő szegletében is ugyanúgy fogadják, mint a világ bármely más részén: jókora adat kétkedéssel.

– Azt akarja mondani – mered rám hitetlenkedve Rossi –, hogy vannak alkalmak, amikor nem feltétlenül rossz pszichopátának lenni?

– Nemcsak ezt – bólintok –, hanem azt is, hogy vannak alkalmak, amikor kifejezetten jó dolog, amikor a pszichopáták egyértelműen előnyben vannak a többi emberrel szemben.

Látom, hogy nem sikerült meggyőzőnöm az egykori ablaktisztítót – és ahogy körülnézek, nem is nehéz megértenem, miért. Bundy és Gacy korántsem az a fajta társaság, amelyhez szívesen csatlakozna az ember. Azt is be kell látni, hogy mivel a kiállításon még tucatszám szerepelnek hozzájuk hasonlóknak, elég nehéz észrevenni a pozitívumokat. Ámde a Sorozatgyilkos-múzeum nem a teljes történetet mondja el – sőt, még a felét sem. Amint azt Helen

Morrison oly ékesszólóan kifejtette nekem, egy pszichopata sorsa számos tényezőtől függ, beleértve a géneket, a családi háttérrel, az iskolákat, az intelligenciát és a lehetőségeket. Meg persze azt is, hogyan érintkeznek a többi emberrel.

Hasonló véleményen van Jim Kouri, az amerikai Rendőrfőnökök Országos Szövetségének alelnöke is. A pszichopata sorozatgyilkosoknak több olyan tulajdonságuk is van – rendkívül nagyra tartják magukat, igen meggyőzőek, felszínes sármmal rendelkeznek, könyörtelenek, nem ismerik a megbánást és ügyesen manipulálnak másokat –, amelyek számos politikusnál és vezető személyiségnél szintén megfigyelhetők.

Vagyis olyan embereknél, akik egyáltalán nem azon fáradoznak, hogy elkerüljék a letartóztatást, hanem azon, hogy elnyerjenek valamilyen hivatalt. Az efféle személyiségprofil, jegyzi meg Kouri, lehetővé teszi a vele rendelkezők számára, hogy *azt és akkor* tegyenek, amit és amikor akarnak, cseppet sem törődve cselekedeteik szociális, morális vagy jogi következményeivel.

Ha például ön a megfelelő csillagzat alatt születik, és olyan hatalma van az emberi elmék felett, mint a holdnak a tenger felett, akkor utasítást adhat 100 000 kurd népiirtásszámba menő legyilkolására, aztán olyan öntudatosan léphet fel a vérpadra, hogy azzal még az őt legizzóbban gyűlölőkben is perverz, kimondatlan tiszteletet ébreszt.

– Ne féljen, doktor – tréfálkozott Szaddám Huszein már a dobogón állva, pillanatokkal a kivégzése előtt. – Ez férfiaknak való!

Ha ön erőszakos és ravasz, mint az igazi „Hannibal Lecter”, azaz Robert Maudsley, akkor képes lehet rá, hogy a cellájába csalja egyik rabtársát, bezúzza a koponyáját egy kalapáccsal, és kanállal kóstolja meg az agyát, méghozzá olyan magától értetődően, mintha csak lágytojást enne. (Maudsley egyébként immár harminc éve él golyóálló üvegből épített magánzárkában az angliai Wakefield börtön pincéjében.)

De ha ön ragyogó idegsebész, aki nagy nyomás alatt is könyörtelenül hűvös és összeszedett tud maradni, mint James Geraghty, akkor egészen más területen is szerencsét próbálhat: a huszonegyedik századi orvostudomány távoli peremterületein, ahol

a kockázat szele vad dühvel tombol, s igencsak ritka a megfontolás oxigénje.

– Egyáltalán nem érdekelnek azok, akiket operálok – mesélte nekem James Geraghty. – Az olyan fényűzés lenne, amit nem engedhetek meg magamnak. A múltőben újjászületek: hideg, szívtelen gépezetté válok, amelynek szerves része a szike, a fúró és a fűrész. Amikor az ember behatol, és magasan az agy hóhatára felett próbálja kijátszani a halált, akkor az érzések semmiféle célt nem szolgálnak. Az érzelmek entrópiát jelentenek, és nagyon ártalmasak a munkámban. Ezért aztán az évek során teljesen kiirtottam őket magamból.

Geraghty az Egyesült Királyság egyik legkiválóbb idegsebésze, és bár a szavai egy bizonyos szinten hátborzongatóak, egy másik szinten tökéletesen észszerűnek tűnnek. Valahol az agy legveszélyesebb környékeinek gettójában a pszichopátát magányos és könyörtelen ragadozónak látják, mülékony és gyilkos csáberejű fajnak. Alighogy tudomást szerzünk róla, elménk folyosóin sorozatgyilkosok, megrögzött erőszaktevők és eszelős, visszahúzódó robbantók képei kezdenek tolongani.

De mi lenne, ha másfajta képet festenek önnek? Ha azt mondanám, hogy az otthonát hamuvá perzselő gyújtogató egy párhuzamos világban valószínűleg az a hős lenne, aki dacolva a lángokkal beront a már-már összeomló házba, hogy megkeresse és kihozza onnan a szeretteit? Vagy azt, hogy a mozi hátsó, sötét soraiban megbújó, kést szorongató srác néhány év múlva egészen másfajta kést fog forgatni egy fényesen kivilágított múltőben?

Elismerem, nehéz elhinni az efféle állításokat. Pedig igazak. A pszichopáták nem ismerik a félelmet; magabiztosak, karizmatikusak, könyörtelenek és összeszedettek. De a közhiedelemmel ellentétben nem szükségszerűen erőszakosak. Jól hangzik? Jó is! Pontosabban az lehet, attól függően – amint azt már láttuk –, hogy mi más lapul még személyisége szekrényének polcain. A helyzet korántsem fekete-fehér – nem úgy van, hogy valaki vagy pszichopata, vagy nem –, a rendellenességnek vannak külső és belső zónái, valahogy úgy, mint egy zónás tömegközlekedési rendszerben a viteldíjaknak. Emellett, ahogy azt majd a II. fejezetben fogjuk látni, létezik egy olyan pszichopátiai spektrum is, amelyen valamennyiünknek

megvan a helyünk, és csak néhány „nagyágyú” szorul a spektrum végébe.

Lehet például olyan, aki nyomás alatt is tökéletesen higgadt marad, s nagyjából annyi benne az empátia, mint egy lavinában (később, a tőzsdén találkozunk is majd egy ilyen személlyel), ugyanakkor nem erőszakos, nem antiszociális és nem is lelkiismeretlen. Mivel két, a pszichopátiára jellemző tulajdonság terén is magas pontszámot ér el, az ilyen személy joggal tekinthető a pszichopátiái spektrumon előrébb állónak, mint egy másik, e két tulajdonsággal kisebb mértékben rendelkező ember, ugyanakkor nagyon messze található az igazi veszélyzónától, ahová az összes ilyen tulajdonságot nagymértékben tanúsítókat sorolhatjuk.

Mint ahogy nincs hivatalos választóvonal a hétvégi hobbigolfos és mondjuk Tiger Woods között, ugyanúgy elmosódik a határ a világklasszis szuperpszichopáták és a csupán kissé „pszichopatizáló” személyek között is. Képzeljük el úgy a pszichopátikus tulajdonságokat, mint egy hangstúdió keverőpultjának tárcsáit és csúszkáit. Ha mindet maximumra állítjuk, használhatatlan lesz a felvétel. De ha fokozatokat alkalmazunk és egyes csúszkákat – például a félelemnélküliséget, az összpontosítás képességét, az empátia hiányát és a szellemi szívósságot – magasabbra állítunk a többinél, akkor könnyen lehet, hogy egy kiemelkedő sebészt kapunk.

No persze a sebészet csak egy olyan terület, ahol a pszichopátikus „tehetség” előnyös lehet. Nézzük például a rendfenntartást! 2009-ben, nem sokkal Angela Book kutatási eredményeinek megjelenése után úgy döntöttem, hogy elvégzem a kísérlet magam kiötlötte változatát¹². Ha igaz a megfigyelése, és a pszichopáták *valóban* jobban képesek észlelni az emberek sebezhetőségére utaló jeleket, akkor annak használhatónak kell lennie valamire. Kell hogy legyenek olyan módszerek, amelyekkel e tehetség ahelyett, hogy teher lenne a társadalomnak, inkább valamiféle előnyt nyújt. Az ötlet akkor villant be, amikor egy barátomat vártam a repülőtéren. A vámkezelésnél mind izgulunk egy kicsit, jutott az eszembe, még akkor is, ha semmi félnivalónk sincs. De képzeljük csak el, milyen lehet, ha *tényleg* van valami rejtegetnivalónk!

A kísérletemben harminc egyetemi hallgató vett részt, akiknek a fele magas, a másik fele alacsony pontszámot ért el a Pszichopátia Öntesztben, és segített öt munkatársam is. A diákoknak könnyű dolguk volt: egy tanteremben ülve kellett figyelniük, ahogy a munkatársaim belépnek az egyik ajtón, végigmennek egy kis dobogón, majd kimennek egy másik ajtón. De persze nem csak erről volt szó: azt is ki kellett találniuk, melyik munkatársam „bűnös”, azaz közülük melyik rejteget egy piros zsebkendőt.

A tét növelése és a „bűnös” munkatársak érdekeltségének fokozása érdekében a zsebkendővel együtt 100 fontot is kaptak. Ha a megfigyelők helyesen azonosították a bűnöst – azaz, ha az a munkatárs kapta a legtöbb „bűnös” szavazatot, akinél a zsebkendő volt –, akkor vissza kellett adniuk a pénzt. Ha viszont megúszták és másvalaki vált gyanúsabbá, akkor a „bűnös” munkatárs elnyerte jutalmát, azaz megtarthatta a 100 fontot.

A munkatársak belépésekor szinte tapintható volt a feszültség. De vajon a diákok közül ki lenne jobb „vámos”? Megbízható-e a pszichopáták ragadozóösztöne vagy cserbenhagyja őket?

Az eredmények egészen rendkívüliek voltak. A Pszichopátia Öntesztben magas pontszámot elért diákok több mint 70 százaléka helyesen azonosította a zsebkendőcsempész munkatársat, míg az alacsony pontszámúak körében csak 30 százalékos volt ez az arány.

A gyengeség felismerése talán fontos része egy sorozatgyilkos eszközeinek – de a repülőtéren is hasznos lehet.

PSZICHOPATARADAR

Reid Meloy, a Kaliforniai Egyetem San Diegó-i Orvosi karának pszichiátriaprofesszora 2003-ban a másik oldalról vizsgálta meg a zsebkendőcsempészős jelenséget¹³. Igaz, hogy a „fullos” pszichopáták híresen jól szagolják ki a sebezhetőséget, de az is igaz, hogy a frászt hozzák az emberre. Ezekkel a szociális ragadozókkal a klinikai gyakorlatban vagy a mindennapi életben érintkezésbe került személyek beszámolóiban csak úgy hemzsegnek az afféle misztikus és zsigeri megállapítások, mint: „felállt tőle a szőr a nyakamon” vagy „borsódzott tőle a hátam”. De

vajon tényleg így van? Így működnek az ösztöneink? Vagyunk-e olyan jók a pszichopáták felismerésében, mint a pszichopáták a köztünk való válogatásban?

Ennek kiderítése érdekében Meloy 450 igazságszolgáltatási és mentálhigiénés szakembert kérdezett meg arról, tapasztaltak-e valaha furcsa testi reakciót, amikor pszichopátikus személlyel beszéltek – azaz olyan erőszakos bűnözőkkel, akiknél a keverőpult összes kapcsolója a maximumra van állítva.

Meloy teljesen egyértelmű eredményeket kapott. A megkérdezettek több mint háromnegyede adott igenlő választ: a nők nagyobb arányban észleltek ilyen jelenséget, mint a férfiak (84, illetve 71 százalék), s az alacsonyabb tudományos fokozatú egészségügyi szakemberek gyakrabban számoltak be róla, mint a magasabban képzettek, vagy az igazságszolgáltatásban dolgozók (84, 78, illetve 61 százalék). Benyomásaikat olyan szavakkal fogalmazták meg, mint „úgy érzem, mintha ebéd volnék...”, „undor... visszataszító... lenyűgöző”, vagy mintha „egy gonosz szellem hatolt volna át rajtam”.

De tulajdonképpen mi is az, amit megérezünk?

E kérdést megválaszolandó Meloy a távoli múltba tekint vissza, az emberi evolúció sokszínű hajtóerőire. Többféle elmélet van arra vonatkozóan, hogyan alakulhatott ki a pszichopátia, s később sorra is vesszük majd ezeket. De az okok és okozatok kutatása során felmerülő egyik legalapvetőbb kérdés az, hogy az állapot milyen fejlődéstörténeti perspektívából vizsgálандó: klinikai szempontból, személyiségzavarként? Vagy inkább játékelméleti szempontból, észszerű biológiai kockázatként – olyan stratégiaként, amely az ősi környezetben jelentős szaporodási előnyt kínált?

Kent Bailey, a Virginiai Commonwealth Egyetem nyugalmazott klinikai pszichológiai professzora az utóbbi mellett érvel, s egy elméletet is felállított, amely szerint az egymás közelében élő ősi embercsoportok közötti és azokon belüli erőszakos versengés volt a pszichopátia (vagy ahogy ő nevezi, a „harcos héja” tulajdonság) fő evolúciós elődje¹⁴.

– Bizonyos fokú ragadozókra jellemző erőszakosságra szükség volt a nagyobb testű zsákmányállatok felkutatásához és elejtéséhez – véli Bailey, és könyörtelen „harcos héják” egy elit csapata nem

csupán ehhez a feladathoz jöhetett kapóra, hanem egyben védőerőként is készen állhatott, hogy visszaverje más, szomszédos csoportok hasonló egységeinek betöréseit.

A gondot csak az jelentette, hogy ugyan mi az ördögöt kezdjenek velük békeidőben. Robin Dunbar, az Oxfordi Egyetem pszichológia- és evolúció-antropológiai professzora olyan adattal szolgál, amely alátámaszthatja Bailey elméletét¹⁵. Dunbar a kilencedik és tizenegyedik század közötti időszak különösen vad dühvel harcoló viking katonai elitjét – az ünnevelt, sagákban, költeményekben és történelmi feljegyzésekben is említett harcosokat, akik a jelek szerint kegyetlen, transzszerű dühvel harcoltak – hozza fel példaként. Ám ha egy kicsit mélyebbre ásunk az irodalomban, ennél jóval sötétebb kép rajzolódik ki egy olyan, veszedelmes elitről, amelynek tagjai könnyen az általuk megvédendő közösség ellen fordulhattak, s kegyetlenül erőszakos cselekedeteket követhettek el honfitársaik ellen.

Itt található, véli Meloy, a rejtély kulcsa: hogy miért áll fel nyakunkon a szőr, és milyen hosszú távú evolúciós gondolkodás áll beépített „pszichopataradarunk” mögött. Ha ugyanis Kent Bailey érvelésének megfelelően ezek az ősi, ragadozó hajlamú egyedek valóban pszichopatikusak voltak, akkor annak alapján, amit a természetes kiválasztódásról tudunk, az következne, hogy ez nem egyirányú utca. Mind a közvetlen, mind a tágabb közösség békésebb tagjaiban ki kellene alakulnia egy olyan mechanizmusnak, egy titkos idegrendszeri észlelési technológiának, ami érzékelné és jelezné a veszélyt, ha egy ilyen egyed a kognitív „légterébe” ér, ez amolyan titkos korai figyelmeztető rendszer lenne, s lehetővé tenné számukra a gyors visszavonulást.

Angela Book támadások áldozatai körében végzett munkája és saját, zsebkendőcsempészéses kísérletem eredményének fényében egy ilyen mechanizmus meggyőzően magyarázná a Meloy kísérletében észlelt, a különböző nemű, illetve a különböző státuszú személyek közötti eltéréseket. Lévén, hogy a pszichopaták afféle ördögi érzelemlétszólok hírében állnak, akiknek orra rendkívül érzékeny a gyengeség alig észlelhető aromáira, egyáltalán nem tűnik elképzelhetetlennek, hogy a nők a nagyobb testi sebezhetőségük valamiféle ravasz, darwini kompenzációjaként

intenzívebben és könnyebben reagálnak a közelségükre, és ugyanez érvényes az alacsonyabb státuszú egészségügyi szakemberekre is.

E feltevés határozottan hihetőnek tűnik. Minél fenyegetettebbnek érzi magát az ember, minél nagyobb a kockázata a betörésnek, annál fontosabbá válik a biztonság fokozása.

Az természetesen nem kérdéses, hogy őseink idejében akadtak olyan, könyörtelen vadászok, akik hideg kegyetlenséggel és rendkívüli hozzáértéssel űzték a zsákmányszerzés művészetét. De hogy ezek a vadászok, akik képesek voltak megérezni a zsákmány természetét, a mai értelemben vett pszichopáták voltak-e, nos, az már nem ennyire egyértelmű. Diagnosztikai szempontból az empátia a döntő tényező.

Bár mást várnánk, az ősi időkben nem a legvérszomjasabb és legfáradhatatlanabb egyedek voltak a legeredményesebb vadászok. Éppen ellenkezőleg, a legnyugodtabb és leginkább empatikus emberösök vadásztak a legsikeresebben. Ők voltak azok, akik bele tudták képzelni magukat a zsákmány helyébe, az ő fejével tudtak gondolkozni, és ezért rendszerint megérezték annak ügyes, ösztönös mozgásait, vagyis azt, hogy milyen módszerekkel és merre próbál majd elmenekülni.

Az ok megértéséhez elég, ha megfigyeljük a járnivaló tanuló kisgyermeket. A felegyenesedve való közlekedés, a két lábon való haladás fokozatos kialakulása a korai hominidák táplálékszerzési módszereinek új korát jelezte előre – és egyben segítette is annak beköszöntét. A függőleges testhelyzet jóval hatékonyabbá tette a közlekedést, így az afrikai szavannákon élő elődeink lényegesen tovább vadászhattak és kutathattak egyéb élelem után, mintha négy lábon jártak volna.

Csakhogy az antropológiában „üldözéses vadászat” néven ismert módszernek is megvannak a maga hátrányai. A gnúk és antilopok sokkal gyorsabbak, így könnyedén lehaladják az embert, s eltűnhetnek a láthatáron túl. De ha valaki pontosan meg tudja mondani, hol fognak megállni – akár a menekülés közben hagyott nyomaik alapján, akár a gondolataikban „olvasva”, akár mindkét módszert egyszerre használva –, az jelentősen növelheti önmaga és csoportja túlélési esélyeit.

Igen ám, de ha a ragadozók empátiát, sőt egyes esetekben fokozott empátiát tanúsítanak, akkor hogyan lehetnének pszichopáták? Ha van valami, amiben a pszichopátákkal kapcsolatban a legtöbben egyetértenek, az az érzések teljes hiánya, a képtelenség mások megértésére. Hogyan négyesíthető a kör?

Itt a kognitív idegtudomány siet a segítségünkre – no meg némi ördögi erkölcsfilozófia.

HAJTÁNYTAN

Joshua Greene, a Harvard Egyetem pszichológusa az elmúlt néhány évet annak megfigyelésével töltötte, hogyan oldják meg a pszichopáták az erkölcsi problémákat, hogyan reagál az agyuk a különféle fogós etikai helyzetekben¹⁶. Vizsgálódás közben igen érdekes dologra bukkant. Az empátia korántsem egységes, sőt, inkább skizofrén jellegű. Két, egymástól jól megkülönböztethető változata van: a forró és a hideg.

Nézzük például az alábbi kérdést (1. eset), amely eredetileg a filozófus Philippa Foottól származik¹⁷:

Elszabadult vasúti hajtány száguld a sínen megállíthatatlanul. Az útjában öt magatehetetlen, menekülésre képtelen ember van. Szerencsére önnek módjában áll egy kapcsoló átbillentésével a váltónál egy másik vágányra terelni a járművet, amely így elkerüli az öt szerencsétlent – de ennek is ára van. A másik vágányon ugyanis szintén van egy ember, és a hajtány biztosan halálra gázolja. A kérdés tehát az, hogy átbillentse-e a kapcsolót.

A legtöbbszörnek nem sok gondot okoz a döntés ebben a helyzetben. Igaz ugyan, hogy a kapcsoló átbillentésének gondolata nem éppen kellemes, de a hasznosság elvén alapuló választás – egy embert ölni meg öt helyett – még mindig a „legkevésbé rossz döntés”, nem igaz?

De lássunk egy másik változatot (2. eset), amely szintén egy filozófustól, Judith Jarvis Thomsontól származik¹⁸:

Az előbbiekhöz hasonlóan egy megállíthatatlan hajtány száguld a sínen öt ember felé. Most azonban ön a vágány felett, egy nagydarab idegen mögött, egy felüljárón áll. Csak úgy mentheti meg

azt az öt embert, ha lelöki az idegent. Igaz ugyan, hogy az idegenre biztos halál vár, de a teste olyan nagy, hogy megállítaná a hajtányt, így ön öt életet ment meg. Tehát lelöki vagy sem?

Azt mondhatnánk, hogy itt „valós” dilemmával állunk szemben. Noha a kockán forgó életek aránya pontosan ugyanannyi, mint az első példában (öt az egyhez), a játékban való közvetlen részvétel egy kicsit megfontoltabbá és idegesebbé tesz bennünket. De miért?

Joshua Green úgy gondolja, tudja az okot – és annak az agy különböző „éghajlatú” régióihoz van köze.

Az 1. esetet szerinte *személytelen* erkölcsi dilemmának nevezhetnénk. Az agy azon területeit érinti – a prefrontális kérget, a hátsó fali kérget (különösen az úgynevezett cingulus melletti elülső területet, a halántéki pólust és a sulcus temporalis superior) –, amelyek elsősorban a *hideg* empátiaobjektív élményében játszanak szerepet: az észszerű, racionális gondolkozásban.

A 2. eset ezzel szemben úgynevezett *személyes* erkölcsi dilemma, amely az agy érzelmeket feldolgozó részét, az amygdalát érinti – ez a *forró* empátia központja.

A lakosság normális tagjainak legtöbbszöréhez hasonlóan a pszichopáták is igen gyorsan döntenek az 1. esetben felvázolt helyzetben. Átbillentik a kapcsolót, a hajtány a másik vágányra vált át, és csak egy embert öl meg öt helyett. Csakhogy a pszichopáták – és itt kezd érdekessé válni a dolog – a normális emberektől eltérő módon a 2. esetben sem sokat teketóriáznak. A pszichopáták szemrebbenés nélkül letaszítják a nagydarab fickót, ha éppen ez szolgálja érdekeiket.

A dolgokat tovább bonyolítja, hogy ez a viselkedésbeli különbség igen egyértelműen megjelenik az agyban is. Az idegi aktivitás a pszichopáták és a normális személyek agyában igen hasonló, amikor személytelen erkölcsi dilemma elé állítják őket, de látványosan különbözővé válik, ha személyesebb vizekre evezünk.

Képzelve el, hogy befektetem egy, az agy működés közbeni vizsgálatára alkalmas fMRI^{3*}-berendezésbe, majd az imént leírt két dilemma elé állítom. Mit látnék a képernyőn, miközben ön ezen a veszélyes morális aknamezőn keresi az utat? Nos, nagyjából akkor, amikor a dilemma jellege a személytelenből a személyes felé tartva átlépi a kettő közötti határvonalat, az ön amygdalája és az ahhoz

kapcsolódó agyi áramkörök – például a mediális orbitofrontális kéreg – hirtelen felvillan, mintha egy hídon bekapcsolták volna a díszkivilágítást. Más szóval ez az a pillanat, amikor az érzelmek színre lépnek.

Egy pszichopátánál viszont csak sötétséget látnék. A tágas agyi amfiteátrum sötét és kihalt lenne, a személytelen és személyes közti átmenet pedig semmiféle hatást nem váltana ki.

A forró és hideg empátia – vagyis a másokat megfigyelve „érezett” empátia, illetve a másik személy gondolatainak hideg és érzéketlen megállapítását lehetővé tévő acélos érzelmi számítás – közti különbségtétel bizonyára zene a Reid Meloy-hoz és Kent Bailey-hez hasonló teoretikusok fülének. Igen, a pszichopátákból valóban hiányzik az előbbi változat, az érzéseken alapuló empátia. Ez az, amelyik a mások megértésében az érzelmek helyett az értelemre alapoz; amelyik a személyes azonosulás helyett elvont és hűvös előrejelzéseket használ, s amelyik nem valamiféle érzelmi szimbiózissal operál, hanem inkább szimbólumfeldolgozással. Ezekkel a kognitív képességekkel a legkiválóbb vadászok rendelkeztek s rendelkeznek a természeti és a mai társadalmi környezetben egyaránt. És hát ezen a téren a pszichopáták messze kiemelkednek a mezőnyből. Egyetlen empátia-hajtóművel is jobban repülnek, mint mások kettővel, és éppen ez az egyik oka annak, hogy annyira meggyőzőek tudnak lenni. Ha az ember pontosan tudja, hol vannak a gombok, és nem idegeskedik, amikor megnyomja azokat, akkor jó esélye van elérni a célját.

Az empátia-választóvonal gondolata kétségtelenül zene Robert Dunbar füleinek, aki – ha éppen nem a dühödt viking harcosokról olvas – néha a Magdalen Kollégium vezető munkatársainak fenntartott társalgójában is megfordul. Egy délután, miközben egy tölgyfa borítású kis ablakbeugróban ülve teázunk és süteményt eszegetünk, felvázolom neki a hajtányos példákat, és azt, miféle különbségekre derítenek fényt a pszichopata és a normális agy működése között. Ő egy cseppet sem lepődik meg ezen.